

V Hudi luknji straši! – Sodobne povedke o prikazni in njihov kontekst

Ambrož Kvartič

Although narratives of a ghost in Huda luknja gorge show textual parallels with an international migratory legend type called ‚vanishing hitchhiker‘, their meaning is clearer when studied as contextualized legends, embedded in the time and space of Huda luknja. Legends about a vanishing lady dressed in black or white have always been adapting to their surrounding socio-historical situation, and were crucially shaped by the establishment of high-school programs in the towns of Velenje and Slovenj Gradec and by cancellation of a railroad connection between Velenje and Dravograd. These events redefined processes of migration through the gorge – especially the migration of young people, who are the most prominent group of the legend’s tellers.

Keywords: Huda luknja, black/white lady, vanishing hitchhiker, migration, youth

Uvod

Huda luknja, naravna soteska med vzpetinama Paški Kozjak (Špik 1008 m) in Tišnik (788 m), kjer reka Paka prehaja iz zgornjega v srednji tok in skozi katero je speljana magistralna cesta med Velenjem in Slovenj Gradcem, ponuja pestre raziskovalne priložnosti za geografje, geologe, speleologe, botanike, arheologe in zgodovinarje. Napolnjuje pa jo tudi množica zgodb, od mitoloških ostankov do sodobnih motivov, zaradi katerih je še posebej zanimiva in vznemirljiva za raziskave v folkloristiki. Med vsemi zgodbami je Huda luknja v zadnjih nekaj desetletjih najbolj zaznamovala povedka o ženski prikazni, ki bodisi štopa bodisi se v avtomobilu prikaže kar sama in po nekaj prevoženih kilometrih izgine iz premikajočega se vozila. Tej prikazni posvečam nekaj naslednjih strani.

Namen članka seveda ni ugotavljanje resničnosti (oziroma neresničnosti) v zgodbah opisanih dogodkov. Tako v njem ne izpostavljam odnosa pripovedovalcev (nosilcev) do resničnosti pripovedi, čeprav sem te podatke prav tako beležil in občasno pri ljudeh naletel na negativen odziv, utemeljen prav v prepričanju o neresničnosti zgodb. Osnova za razmišljanje so zgodbe same, torej na terenu zbrano pripovedno gradivo o prikazni. Zanimali so me ključni vsebinski detajli, ki se spreminjajo in ohranjajo iz pripovedovanja v pripovedovanje, hkrati pa sem skušal ugotoviti, kako je zgodba vzajemno povezana z ljudmi in kraji, kjer živi. Zanimalo me je, kdo si zgodbo pripoveduje, pod kakšnimi pogoji se je razvila in kaj jo ohranja pri življenju danes. S člankom torej poskušam osvetliti njeno vlogo ter jo umestiti v družbeno-zgodovinski okvir, izhajajoč na eni strani iz skupnih detajlov in na drugi strani iz nekaterih ključnih kontekstualnih podatkov, ki sem jih zbiral skupaj z zgodbami.

S prikaznijo iz Hude luknje sem se analitično začel ukvarjati leta 2009, ko sem pripravil diplomsko nalogo o sodobnih povedkah v Velenju (Kvartič 2009). Nekaj zgodb o prikazni sem pozneje zbral skupaj z drugim pripovednim gradivom med raziskavo o sodobnih povedkah v Sloveniji, ki poteka od konca leta 2009; večino gradiva pa sem dobil od maja do julija 2011, ko sem za pripravo tega besedila opravil posebno raziskavo v krajih Šaleške in Mislinjske doline. Skupno sem opravil 58 ločenih polstrukturiranih intervjujev s 74 informatorji iz Velenja, Pake, Doliča, Mislinje, Šmartnega pri Slovenj Gradcu, Slovenj Gradca, Raven na Koroškem, Dravograda, Mute, Mozirja in Šmartnega ob Paki. Pet intervjujev sem opravil tudi z uporabo spletnega socialnega omrežja Facebook. Starostna struktura sogovornikov zajema ljudi od 8 do 73 let, v raziskavi pa je sodelovalo 33 moških in 41 žensk. Slaba tretjina intervjujev (22) je bila zabeležena tudi z avdio snemalno opremo.¹ Kot uporabno gradivo sem upošteval in dokumentiral tudi posamezne citate in replike o prikazni, ki sem jih našel na različnih spletnih mestih, kot so forumi in spletni dnevniki (blogi – Primer: Lenart 2007). Pri primerjalni analizi zgodb sem uporabil tudi gradivo, predstavljeno v kratkem filmu z naslovom »Bela žena, črna baba«, ki sta ga v okviru študijskega procesa leta 2008 pripravili študentki Katarina Nahtigal in Špela Vidmar in je hranjen v dokumentaciji Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Huda luknja in njena pripovedna folklor

Že ledinsko ime *Huda luknja* kaže na specifičen odnos ljudi do tega prostora. Odmaknjenost od naselij, dolgoletna neprehodnost in geo-morfološke podobe so specifična kulisa za razvoj pripovedne folklore: ».../ nekoliko čudno krajevno ime je to! A pritr dil mi bodeš, da so naši pradedje izbrali najprikladnejše ime temu kotičku /.../ Huda luknja – koliko slik – grozovitih in pustih – pripelja nam domišljija pred sanjarske oči že pri izgovoru tega imena! – Tam stoji srednjeveški železni vitez, skrit za skalo ter pričakuje bogat plen – mimoidočih hlapcev. V skalnatih votlinah skriva se črna četa razbojnikov, ki preži na tihega potnika, ki so strah in groza celi okolici. – O polunoči pa gospodarijo tukaj ponočni duhovi in hude čarovice.« (Radojca 1895, 1). Ljudje imajo tudi danes do soteske različen, a zelo redko indiferenten odnos, ki ga oblikuje posebnost naravnih danosti na eni (Primer: Soteska 1980) in »romantična skrivnostnost« na drugi strani (Primer: Dobnik 2008).

Podoba Hude luknje² je v tradicijskih predstavah sinonim za kaos oziroma za mejni prostor z »zunanjim svetom«, torej za človeku prepovedano bivališče bajnih bitij, ki ga zaznamujeta nevarnost in smrt. Po mitološkem izročilu naj bi se v jami Huda luknja nahajalo veliko podzemno jezero, kjer so prebivala htonska bitja pozoji (Poles 1999: 124). Povezavo s podzemljem najdemo tudi v razlagalnih povedkah iz konca devetnajstega stoletja o nastanku Hude luknje, v katerih je ta predstavljen kot rezultat človekovega trgovanja s hudičem (Dobnik 2008). Huda luknja je v starejšem gradivu (18. in 19. stoletje)

¹ Iz posnetih in drugače zabeleženih intervjujev je nastal poseben arhiv, v katerem ima vsak od informatorjev svojo številko, sistem pa zaradi preglednosti uporabljam tudi v članku – številka posameznega sogovornika je ob navedbah primerov povedk zapisana v oklepajih ob koncu posameznikove replike ali v vezanem besedilu ob koncu navedbe na terenu pridobljenega podatka.

² Z imenom *Huda luknja* v nadaljevanju članka označujem celotno sotesko. Kjer imam v mislih samo vhod v največjo izmed jam, je to zapisano posebej.

predstavljena kot območje z največjo gostoto bivališč zalih (belih) žena oziroma vil v širši okolici (Poles 1999: 128). Vile so naseljevale jame v Tisniku³, znane tudi kot »Babje lukne« (Verdinek 2002: 35), ter pomagale okoliškim kmetom pri pravilni izbiri posevkov⁴ (Hudales in Stropnik 1991: 51). Povedke, zbrane na prehodu iz devetnajstega v dvajseto stoletje, govorijo o tamkajšnjih jamah tudi kot o skrivališču plenilskih razbojnikov (Hudales in Stropnik 1991: 123).

Folklorno podobo Hude luknje so nadalje oblikovale osebne pripovedi in govornice, ki so jih sprožali realni zgodovinski dogodki in osebe. Zanimiv in skrivnosten prebivalec soteske, ki je zaznamoval govornice prve polovice 20. stoletja (predvojnega obdobja), je bil puščavnik in pesnik Emerit Valentin (Valentin Podstenšek – glej Podstenšek 1935). Spoštovan kot sveti mož in preziran kot šarlatan (Hudales 1991: 124 op.) je radovednežem iz Šaleške in Mislinjske strani prerokoval iz kart ter ženskam napovedoval (ali vsaj pravilno uganil) število njihovih otrok (6, 19). Hudo luknjo in njeno folkloro je močno zaznamovala druga svetovna vojna, ko so se v soteski odvijali spopadi med partizani ter nemškimi in ustaškimi vojaki (Dobnik 2008). Folklorizirani kolektivni spomin starejših prebivalcev na to obdobje govori, da naj bi reka Paka v Šaleško dolino pritekla krvava (6, 12). Svoj pečat je v pripovednem gradivu pustila tudi vojna za Slovenijo, po kateri naj bi v umetnih jaških po celi soteski ostale velike količine razstreliva, ki lahko eksplodira v vsakem trenutku in pokoplje sotesko (42). Mlajši segment folklorne tvorijo tudi govornice, da naj bi neznanca v jame zakopavali žive ljudi (57).

Kakšno mesto v tako pestrem repertoarju pripovedne folklorne torej zaseda danes daleč najbolj znana in najbolj razširjena povedka – zgodba o prikazni iz Hude luknje?

Povedka o prikazni in njene različice

Ko sem začel z zbiranjem gradiva o prikazni v Hudi luknji, sem hitro ugotovil, da splošna in splošno znana varianta zgodbe z enakimi ključnimi detajli ne obstaja in da je repertoar zbranih zgodb veliko bolj pester, kot se zdi na prvi pogled. Na eni strani lahko raziskovalec opazuje oblikovno pestrost gradiva, saj se razteza od kratkih replik – ki lahko vsebujejo samo pozitivno trditev, da v Hudi luknji straši – do daljših pripovedi z razvito fabulo (zgodbo), ki jim lahko sledijo tudi precej domiselne racionalizacije opisanih nadnaravnih dogodkov. Kadar gradivo ustreza splošni definiciji povedke⁵ in ima razvito fabulo, pa je ta najpogosteje zelo preprosta, sestavljena iz samo nekaj motivov. Na drugi strani je gradivo prav tako pestro na ravni vsebine: različne kategorije motivov (kraj, čas, liki) variirajo v številnih podrobnostih, od katerih vsaka nosi pomembne informacije, ki so lahko ključ za interpretacijo pomena konkretne različice zgodbe za konkretno skupino njenih nosilcev. Vsaka od teh skupin namreč proizvaja svojo različico zgodbe – podrobnosti se spreminjajo glede na kraj pripovedovanja, generacijo, ki ji pripovedovalec pripada, itd. Po opravljeni tekstualni analizi zbranega pripovednega gradiva o prikazni

³ Jami Pilanca in Špehovka.

⁴ Enak motiv najdemo tudi drugje po Šaleški in Mislinjski dolini (npr. v Belih Vodah, kjer vile prebivajo v Mornovi Zijalki; Obšteter idr. 2008: 74).

⁵ »Povedka /.../ se dogaja v resničnem svetu in nenavadni dogodek, ki ga opisuje, ni nemogoč ali nepredstavljiv, lahko zveni celo verjetno. Ustreza vsakodnevni življenju navadnih ljudi in sodobnemu sistemu vrednot, ki jo obkroža.« (Dégh, 1994: 29).

je jasno, da je vsem variantam skupen samo en motiv – prikazen je ženskega spola, imenovana *baba* ali *žena*.

S: *Če se pelaš proti Slovenj Gradcu iz Velenja, morš it čez Hudo luknjo, a ne. In pač tam, mal naprej, ko se proti Kozjaku obrne, tam narod pravi, da stoprocentno, sami so bli v avtu, pa ko so se pelali pa pogledali v vzvratno ogledalo, so vidli noter eno žensko, ko naj bi pa umrla pač /.../*

R: *Se je pojavila sama od sebe, ali je štopala, pa so ji ustavili?*

S: *Ne, kr pojavla se je noter v avtu. Sedela jim je na zadnjih zicih⁶. (7)*

S: *Neka ženska se je kazala in je blo v bistvu, da je večkrat štopala in pol tisti, ko so jo pobrali, je pol v bistvu pač, ko so se peljali, zginla vmes. Recimo, če je na zadnjih zicih sedela, ko so jo pobrali, je čez en čas ni več blo. To sem več zgodbic čula. (27)*

Motiv z izrazito variabilnostjo je fizična podoba prikazni. Kot vidne telesne attribute so sogovorniki navedli samo njeno oblačilo, v nekaterih primerih tudi lase, mlajša sogovornica je povedala tudi, da je bosa (39). Čeprav je pomemben podatek nekaterih povedk, da vozniki prikazen zagledajo v vzvratnem ogledalu, nihče od sogovornikov ni znal opisati potez njenega obraza. Najbolj zanimiv podatek je barva njene podobe. Opisi splošne fizične podobe prikazni namreč nihajo med dvema skrajnima poloma barvne lestvice, med črno in belo:

S: */.../ črna baba, bela žena, vse to se je govorilo /.../ (42)*

Informatorji so pri odgovorih na vprašanje o barvi prikazni razdeljeni približno na pol, pri tem pa niti črne niti bele barve ni mogoče ekskluzivno prisoditi nobeni, po različnih ključih (starost, poklic, kraj bivanja ipd.) definirani skupini. Soglasja o barvi prikazni ni moč najti niti v sinhronem repertoarju različnih obdobij, odkar zgodba kroži. Zdi se, da mlajši sogovorniki prikazen pogosteje predstavljajo kot belo, starejši pa kot črno, vendar je ta delitev zgolj okvirna. Najstarejša zabeležena varianta na primer izrecno govori o beli prikazni (19), medtem ko sta črna in bela barva pri najmlajših informatorjih (srednješolci) zastopani skoraj enakomerno. Ob različnih predstavitvah podobe prikazni je zanimivo, da je v večini primerov barva integralni del poimenovanja prikazni – *črna baba* in *bela žena* – kombinaciji, ki ju lahko obravnavamo kot stalni besedni zvezi (Glej tudi Nahtigal 2008), čeprav tudi to ni splošno pravilo.

S: *Kako verzijo poznam – Poznam verzijo, da se je tista črna baba nekako, ne prikazvala, ampak da ljudem, ko so se čez Hudo luknjo vozli, da se je v avtu kar naenkrat znašla in pol kar naenkrat izginla. Ampak to je pa tudi vse, kar vem.*

R: *A je bila črna?*

S: *Črna je bla, ziher. (16)*

⁶ Pri zapisu povedk, ki sem jih zbral na terenu, uporabljam na začetku posameznih replik inicialke, ki povedo, kdo je njihov »avtor«. To sta: S(ogovornik) in R(aziskovalec). Kjer je pri pripovedovanju enega primera sodelovalo več sogovornikov, so ti ločeni med seboj s številko (S1, S2 in tako dalje). Zapisani primeri so transkripcije zvočnih posnetkov in so objavljeni nespremenjeni.

S: *To zgodbo poznam ja, in sicer takšno verzijo, da se ženska prikazuje po pol-noči oblečena v belo poročno obleko z belimi rokavicami čez komolce in belo tančico na glavi* (62)

V nekaterih primerih je njena fizična podoba sestavljena iz obeh barvnih nasprotij skupaj, pri čemer je ena od barv prevladujoča, druga pa je prisotna na manjšem detajlu celotne podobe, na primer na posameznem kosu oblačila ali drugem dodatku:

R: *A štopala je pol, al kaj?*

S: *Ja, štopala je, ja. Z belo vrečko⁷, to sem pa čul, ja.*

R: *Z belo vrečko?*

S: *Bele vrečke je mela, pa je štopala. Pa jo je marsiker že baje pobral pa naložu, sam pol naenkrat je ni blo več v avtu.* (38)

Drugi omenjeni detajli v barvnem negativu glede na prevladujočo podobo so še bele rokavice pri črni varianti (54) in dolgi črni lasje pri beli (39).

Lik črne babe oziroma bele žene je edina točka sodobnih povedk o prikazni, ob kateri lahko razmišljamo o njihovi kontinuiteti skozi daljše časovno obdobje. Tako črna kot bela žena sta namreč pogosta lika tradicijskih povedk slovenske pripovedne folklore, znani po večini našega kulturnega prostora (Stanonik 1999: 217). Ponavadi sta predstavljeni kot škodljivi bitji, tudi kot znanilki smrti (Mencej 2010: 37) ali celo kot njena personifikacija (Kropej 2008: 298, Kelemina 1997: 212). *Bele žene* je na drugi strani splošno poimenovanje za dobrohotne vile oziroma žalik žene (žal žene), ki naj bi jih bilo tudi v Hudi luknji veliko (Poles 1999: 128). Vzporednice med sodobnim in starejšim pripovednim gradivom morda lahko opazujemo tudi v tradicijskem motivu nočnega spremljevalca popotnikov (npr. nočne čarovnice – Primer: Mencej 2005), ki ga sicer v Hudi luknji zbiralci niso našli, zabeležen pa je v njeni širši okolici (Primer iz Šaleške doline: Verdinek 2002: 75). Vendar so to samo mogoča izhodišča – s primerjavo do sedaj zbranega gradiva kontinuitete zgodb o prikazni v Hudi luknji ni mogoče dokončno potrditi.

Večina sogovornikov se je strinjala z informacijo, da je prikazen škodljiva. To njeno lastnost so med drugim utemeljili v semantičnem pomenu njene barve, vsaj kadar je bila predstavljena kot črna: » /.../ že mora bit črna, če je tk!« (43). Njena škodljiva narava je ilustrirana s pripovedmi o konkretnih posledicah srečanja z njo – prikazni je namreč velikokrat pripisana (celo izključna) odgovornost za številne prometne nesreče v Hudi luknji, tudi tiste s smrtnim izidom:

S: */.../ Pa baje, da so že bli tud kreši (prometne nesreče op. p.) zarad tega ker je narod vidu tto žensko, pa so se ustrašli, pa so zavili pač dol s ceste.* (1)

S: *Neka bela ženska naj bi bla, da če peljaš čez Hudo luknjo se ti nenadoma pojavi na zadnjem sedežu. In potem ti pokaže neko cesto, ki pa ni cesta in zgrmiš v prepad, noter v Pako.*

R: *Se pravi, zmede človeka, al kako?*

S: *Ja, zmede človeka, ja.*

⁷ Moj poudarek (op. p.)

R: *In je pol prometna nesreča?*

S: *Ja tk lepo ti govori, ti pač slediš njenim besedam in zgrmiš noter v reko Pako.* (15)

Zadnja zgodba je ena od samo dveh variant povedke, ki vsebujeta podatek, da prikazen z voznikom govori. V vseh ostalih primerih prikazen z ljudmi v avtomobilu ne komunicira in molči od prikazanja do izginotja. Nekatere variante celo odsvetujejo ali prepovedujejo (poskus) povratno(-e) interakcijo(-e): prikazen je treba strogo ignorirati (53) ali pa se v soteski vsaj izogibati pogledu v vzvratno ogledalo (8) na zadnje sedeže, kjer sedi. Tovrstni detajli tako naslovnika usmerjajo k določenemu preventivnemu ravnanju ob morebitnem srečanju s prikaznijo, z grožnjo (pogubne) prometne nesreče ob poskusu pogovora ali fizičnega stika z njo.

Na drugi strani je bilo nekaj sogovornikov tudi prepričanih, da je prikazen (kot diametralno nasprotje) popolnoma neškodljiva ali da voznika, ki se mu prikaže, celo varuje pri vožnji skozi nevarno Hudo Luknjo in iz vozila izgine šele, ko je kočljivi odsek ceste že za njim (8):

S: *Ja js sm tk slišala da ko se mim pelješ, se ti – pač mim Hude luknje – da se usede zraven tebe v avto pač na sosednji zic in da pač – tam, a ne. In da se pol pelje s tabo in da tam, ko prideš pač mimo Hude luknje, da pol pa izgine. Ampak da se nič ne ustrašiš⁸, da nisi tk neki –* (32)

Črna baba/bela žena se potnikom skozi Hudo luknjo prikazuje na dva načina. Najprej kot statična figura, mimo katere vozijo avtomobili, na cesti (19) ali ob robu ceste (13). Pri tem so se ji vozniki včasih prisiljeni izogniti, kar je predstavljeno tudi kot vzrok za prometno nesrečo. Drugi (in v zgodbah pogostejši) način je, da vstopi v intimni prostor avtomobila, kamor jo bodisi sprejme voznik (motiv štopanja) bodisi se prikaže sama od sebe, v obeh primerih pa iz njega izgine. Avtomobil tako predstavlja ključni medij za interakcijo med obema likoma v zgodbi, vendar to ni edino prevozno sredstvo, v katerem vozniki srečujejo prikazen – dobil sem npr. tudi podatek, da se prikazuje izključno to-vornjakarjem (44), a so izpostavljena tudi vsa ostala zasebna in javna prevozna sredstva, ki prečkajo Hudo luknjo:

S: *Jaz sam to vem, a ne, kolker iz pripovedovanja – sem slišal, da je črna baba bila, da se je rada usedla katermu za motor⁹, a ne, ob določenih dnevih. Zdej sem že pozabil, kateri dnevi so – pač da se je usedla za motor, pa jih spremljala tk – da noben, noben jo pa ni videl, tk u pravi luči.*

R: *Na motor gor?*

S: *Na motor, da se je zadej za sopot- namest sopotnika, da se je ona usedla kot sopotnik.* (4)

S: *Ja al pa da se je pojavla na avtobusu. Pač z avtobusom, ko so se peljali mimo Hude luknje se je pač kr pojavla ena ženska na avtobusu, pač zraven enga je sedela in ...*

⁸ Moj poudarek (op. p.)

⁹ Moj poudarek (op. p.)

R: *A gor je prišla?*

S: *Ne, pač kr naenkrat se je pojavla tam na sedežu in potem, ko so se peljali mimo, je zginla.* (21)

Pomemben variabilen podatek v povedkah je tudi prostor, kjer se ženska pojavlja in ustavlja avtomobile oziroma točka pri vožnji skozi sotesko, kjer se prikazen pojavi v vozilu. Poleg celotne dolžine ceste skozi Hudo luknjo je največkrat omenjena lokacija kraška votlina nasproti jame Huda luknja, kjer je postavljen spomenik nadvojvodi Johannu, graditelju ceste skozi sotesko (leta 1826). Druga pogosteje izpostavljena točka je skalni osamelec na vhodu v sotesko z mislinjske strani (43). Ostale lokacije so omenjene redko, če pa so, je prikazovanje postavljeno na točko aktualnega ali nekdanjega izpostavljenega objekta v prostoru, simbola meje oziroma njenega prehajanja:

S: *Tam direkt pri luknji je bla svoj cajt ena taka kamnita hiška, pa je not je bila ena ženica, in pol ko je tista umrla, se je začelo govorit /.../* (42)

Medtem ko so sogovorniki s Koroške kot kraj prikazovanja ženske večinoma izpostavili samo področje v neposredni bližini kraških jam, so ga velenjski locirali tudi izven soteske. Tako sta bila kot markantni točki izpostavljena tudi zadnje avtobusno postajališče pred vhodom v sotesko pred stavbo nekdanjega gostišča Amadeus (40) ter križišče v bližini podružnične osnovne šole Paka, kjer se magistralni cesti priključi cesta na Paški Kozjak (7). Kot skrajno odstopanje od drugih povedk je mlajši informator iz Mislinje, sicer dijak Šolskega centra Velenje, kot kraj prikazovanja navedel predor Šalek v Velenju (34).

Tako kot prostor, tudi čas pojavljanja prikazni najpogosteje vsebuje elemente liminalnosti, prehodnosti, saj se v največ primerih žena/baba prikazuje ponoči, natančneje med polnočjo in eno zjutraj (29, 39), ki je v slovenski in širše evropski tradicijski folklori zelo pogost čas prikazovanja duhov in vračanja duš (Kropej 2008: 276). V drugih primerih se prikazuje tudi podnevi, v skrajni različici pa samo ob določenih dnevih v tednu (4).

Od sogovornikov sem dobil tudi dve varianti povedke, ki od ostalih odstopata v nekaterih ključnih elementih, predvsem pa imata drugače oblikovano fabulo. Voznik, ki je štoparki ustavil, jo pripelje na zeleno destinacijo – k njej domov – kjer izstopi (ne izgine!), med njima pa ves čas vožnje teče pogovor. Za naravo potnice v avtomobilu voznik izve šele čez nekaj časa, ko se zaradi pozabljenega predmeta (npr. oblačilo) ali drugega razloga, povezanega s potnico, vrne na kraj, kamor jo je pripeljal:

S: */.../ da naj bi se v bistvu tista, naj bi se pogovarjala z enim voznikom. Živela naj bi v Mislinji, v eni hiši. Pa se je pač noter v avto se je usedla in pač je normalno mislil, da je ona štopala. In on jo je pobral in ful sta se dolgo pogovarjala, ko sta se vozla pa ful je bla tk zgovorna pa to. Pol pa ga je ne vem, a ga je povabla na kavo. In pač pol je pač enkrat on iz gole radovednosti prišel na tista vrata ko pač jo je postavil pred hišo dol. Pa je potrku, pa je pršla ena gospa al en gospod ven pa je pač v bistvu povedla, da je ona že ful dolgo mrtva. Da pač je živela včasih tam, ampak da ne živi več. Da pač je že dolgo mrtva, da so jo ubili, al da je umrla, al neki takega.* (60)

Pomemben del te variante je vključitev precej natančnega pojasnila, kdo prikazen sploh je. Njena identiteta (predstavljena je kot duh nedavno umrle osebe) in včasih tudi način, kako je umrla, sta pojasnjena neposredno glavnemu liku, vozniku, s tem pa zanj izve tudi poslušalec/naslovnik. Identiteto prikazni razkrijejo bodisi ljudje, h katerim naj bi voznik štoparko pripeljal, njena družina, bodisi nekdo drug, ki v dogajanje ni vpleten. Varianta je med povedkami, lokaliziranimi v Hudo luknjo, veliko redkejša. Dobil sem jo samo od dveh sogovornic (26, 60). V drugi različici iste zgodbe je kot vzrok za voznikov povratek na štoparkin dom navedeno njeno vrhnje oblačilo (pulover), ki ga je pozabila v avtomobilu.

Pripovedovanju povedke včasih sledita vrednotenje in racionalizacija v zgodbi opisanih (nadnaravnih) dogodkov, ki sta skoraj praviloma dialoške in kolektivne narave ter aktivno vključujeta tako pripovedovalca kot njegove naslovnike. Ob tem udeleženci folklornega dogodka podajo tudi svoja stališča do verjetnosti posredovane vsebine in izražajo dvom ter sprejemanje ali zavračanje resničnosti opisanih dogodkov. Ta format vrednotenja zgodbe je prisoten tudi na spletnih platformah za izmenjavo mnenj (Glej npr. Med.Over.Net 2008).

Ena od ključnih točk vrednotenja vsebine je ugibanje o identiteti prikazni, kadar je ta v zgodbi predstavljena kot duh, kot vračajoča se blodeča duša tako imenovanega »nečistega mrtvega« (Kropej 2008: 276), pa tudi ugibanje o vzrokih za njeno smrt, ki je vedno družbeno zaznamovana »slaba smrt« (samomor, prometna nesreča ipd. – Bennett 1998: 11), in za njen povratek v Hudo luknjo:

S: *Eno žensko so tam povozli, pa zdej straši tam.* (56)

S: *Pa tk mal se mi dozdeva, da so to malo povezovali, in da je blo to isti čas, ko se je med srednješolsko mladino govorilo o eni srednješolski tovarišici, ki – lahk da sem js to spominsko zdej čist falil in mal prekombiniral po svoje – ampak zagotovo se je takrat govorilo o eni gospodični, torej mal starejši že, ki je mela zlo rada svoje učence, jih je zlo rada z avtomobilom zapeljala do Hude luknje in so potem tam dobili svoje prve seksualne izkušnje. Ni pa nujno, da je blo to tk povezano, kot je men ostalo v spominu.*

R: *In je ona strašila?*

S: *Ja /.../ Štos je, da je ta ženska /.../ je potem res naredila samomor.* (19)

V procesu racionalizacije dogodkov se večkrat zgodi tudi kontekstualizacija podanega primera, saj je nadnaravnemu pojavu pogosto pripisana povezava s konkretnimi zgodovinskimi dogodki in delovanjem konkretnih oseb. Informatorji pri tem zgodbo povezujejo z zelo različnimi zgodovinskimi obdobji, čemur je vzrok tudi splošno prepričanje, da je povedka del starejše, včasih celo mitološke tradicije:

S: *Drgač je pa ati reku, da je nek – da so neki Rusi bli tuki, pa da so neki hipnotizirali ljudi, ne vem. Al nek cirkus je reku, ker on je takrat iz vojske prišu, pa se je tisto govorilo –*

R: *Ka, hipnotizirali so jih, da so videli, ali kaj?*

S: *Ja, neki Rusi so bli s cirkusom, okrog so hodli in so menda hipnotizirali ljudi in takrat so se tud te govorice ven pojavile. Da neka ženska pač, da se kar po-*

javi. In tud v Doliču da so bli, ti Rusi. Zdej ne vem, al da so ljudi hipnotizirali, al da se je to komu res zgodilo, al si je to kir zmisлил, to pa ne vem. (32)

S: Ja, pač, ko je bla trgovska pot tu iz Šaleške doline proti Slovenj Gradcu, so pač bli roparji noter v Hudi luknji pa so velik ttih trgovcev oropali pa pobili.

R: In je to še od takrat?

S: Ja zaradi tega. (30)

R: Kaj pa razlaga, kaj naj bi ta baba bila? Kako naj bi nastala zgodba?

S: To pa ne vem. Ne bi vedel to. Verjetno kake govorice, ko je gor Huda luknja – sej veš, da se po jamah vse sorte dogaja in so pa verjetno s kakega mita da je pršlo, s kake bajke, s kake zgodbe iz Hude luknje. (4)

Druge racionalizacije zgodb vključujejo ugibanja o načrtnih prevarah in potega-vščinah lokalnih prebivalcev (Nahtigal 2008), nesporazumih ali celo posledicah preko-merne uporabe alkohola (S: /.../ črna baba se tk al tk sam pijancem prikazuje (43)). Zani-miva različica racionalizacije pravi, da so zgodbo o prikazni in predvsem z njo povezano prometno nesrečo razširili med prebivalci Mislinje in Doliča zato, da so lahko medtem, ko je policija preverjala situacijo v Hudi luknji, »v miru« oropali pošto v Mislinji (42).

Posamezni sogovorniki so izpostavili še nekatere druge variabilne detajle, ki pa niso tako močno prisotni in sem jih najpogosteje dobil samo od enega pripovedovalca. Pri njihovem posredovanju prednjačijo mlajši sogovorniki, katerih pripovedovanje tudi sicer zaznamuje veliko večja pestrost (in domišljija) pri izbiri in prezentaciji motivov v povedkah o prikazni. Vsebinsko se med temi detajli pojavljajo predvsem navedbe vzro-kov oziroma pogojev, pod katerimi se poveča možnost za prikazanje ženske v avtomobi-lu. Tako se na primer prikazen pojavi v vozilu samo, če je na vozilu na poti skozi Hudo luknjo odprto okno (14), ali samo takrat, ko je na cesti stoječa kolona (34). V isto skupino motivov sodi tudi precej nenavadna trditev, da se ženska v avtu prikaže samo v primeru, da ji voznik ne ustavi (9).

Migracijski motiv »izginjajoče štoparke« in njegova lokalizacija

Pri pregledu sodobne folklore o nenavadni prikazni ženske v Hudi luknji, ki se pojavlja bodisi kot figura ob robu cestišča bodisi kot potnik na zadnjih sedežih v avto-mobilih, lahko najdemo vzporednice z v Evropi, ZDA in drugod zelo razširjenim tipom migracijske povedke, katerega variante je Jan Harold Brunvand označil kot »klasične av-tomobilske povedke« (1981: 24). Izginjajoči štopar (Vanishing hitchiker – Glej Brunvand 2001), kot je ta tip povedke splošno znan med folkloristi, naj bi bil po Brunvandu motiv, ki so ga na terenu našli največkrat in tudi motiv, o katerem je bilo do sedaj v folkloristični literaturi napisanega največ. Razširjenost motiva po vsem svetu kaže, da gre za dober primer migracijske povedke, saj so podobni motivi prisotni povsod po svetu (Primer iz Indije: Lyngdoh 2010). Raznovrstnost motiva lahko opazujemo tudi skozi čas – avtorica Gillian Bennett je s primeri pokazala, da je ta tip povedke obstajal vsaj že sredi 19. stoletja (po Brunvand 2001: 464).

Da pa se je lahko po vsem svetu znan motiv izginjajoče štoparke »udomačil« v konkretnem (mikro)prostoru Hude luknje, se je moral najprej *lokalizirati*. Glavna vse-

binska značilnost lokalizirane folklore je, da predstavi viden fizični element iz nosilcem znanega okolja (nepremičnine, materialne dobrine, tehnologija, naravne poteze, pa tudi konkretne osebe), kamor je umeščena njena vsebina (Kvartič 2010: 97). Tako viden izkustveni prostor dobi vlogo kulise, kar ustvarja navidezno bližino v pripovedi opisanih dogodkov: »Če niso zasidrane v konkretne detajle prostora, postane fikcijska narava zgodb takoj očitna. Še vedno lahko imajo neko vrednost, vendar je ta drugačna. Samo kadar imajo zgodbe materialno referenco, ki jo lahko vidimo in občutimo, smo pripravljeni vanje verjeti.« (Leach po Bird 2002: 539).

V Sloveniji je Huda luknja najbolj znana in največkrat omenjena lokacija prikazovanja duha štoparke (Glej npr. Moškisvet.net 2010). Vendar se je motiv lokaliziral tudi v drugih regijah. V strokovni literaturi je tako dokumentirana varianta, umeščena v Krvkovskem gozdu (Kropej 2004: 188), v svojem arhivu pa hranim pripovedi, umeščene v Zgornjo Savinjsko dolino na lokalno cesto med Lučami in Solčavo (pri skalnem osamelcu Iгла), v bližino Novega mesta na Dolenjskem ter na slovensko stran predora Karavanke. Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja je v hrvaški Istri veliko medijsko pozornost pritegnil primer v črno oblečene ženske, ki je ustavljala predvsem voznike tovornjakov pred istrskim predorom Učka (Borja 2002), pričevanja pa so bila domnevno podprta s poročili lokalnih policijskih služb. Motiv prikazni iz predora Učka je za svojo kratko zgodbo z naslovom Prikazovanje uporabil Drago Jančar (1992: 59-64).

Vendar se tudi znotraj repertoarja lokalizirane folklore vsebinski detajli spreminjajo od pripovedovanja do pripovedovanja.¹⁰ To je posledica več dejavnikov. Na eni strani je veliko odvisno od domišljije posameznega pripovedovalca in njegove spretnosti, kako obdržati poslušalce v napetosti, da zgodba doseže največji učinek. Na drugi strani pa lahko opazujemo (zavestno) presojo o izbiri vsebinskih podrobnosti, s katerimi se dogodki, opisani v zgodbi, povežejo z relativnim »tukaj in zdaj« glede na nosilce, s splošno družbeno-zgodovinsko situacijo, načinom življenja itd. Tako se poleg lokalizacije med pripovedovanjem odvije tudi proces kontekstualizacije. Živa folklor namreč odseva glavne skrbi, napetosti in strahove, vrednote in interese obdobja, v katerem jo najdemo: »Samo zavedanje o teh besedilih ni dovolj; ne bi se širila, če ljudje njihovih osrednjih idej ne bi imeli za kredibilne. Da bi razumeli splošno priljubljenost teh zgodb, se moramo zavedati tudi njihove umeščenosti v resnično življenje.« (Campion-Vincent 2002: 33). Sporočila, ki jih nosi pripovedna folklor, so torej podprta z njihovim kontekstom, za katerega nosijo nek pomen in izpolnjujejo določeno funkcijo. Pri tem imajo povedke o srečevanju z nadnaravnim, kamor sodijo tudi zgodbe o prikazni iz Hude luknje, posebno mesto, saj prenašajo in krepijo predvsem sporočila, povezana s socialnimi vrednotami in normami (Mencej 2008: 228). Za boljše razumevanje in interpretacijo folklore je torej pomembno in smiselno, da je akcija zbiranja gradiva zaokrožena s podatki o informatorjih na eni ter o splošni družbeni in politični situaciji, ki zgodbe obkroža, na drugi strani.

Nosilci

Eno od izhodišč naslednjega razmišljanja je droben detajl v pripovedovanju, ki bi lahko ob površnem pregledu ostal prezrt. Gre za informacijo o času, ko naj bi bila zgodba

¹⁰ S tem imam v mislih vse situacije, kjer pride do prenosa folklore – tako tudi spletne forume, objavo folklore v množičnih medijih in podobno.

po prepričanju sogovornikov aktualna oziroma se je o prikazni najbolj govorilo. Ta podatek ni del fabule, a sem ga vseeno največkrat dobil brez postavljanja podvprašanj. Velika večina sogovornikov (skoraj vsi) je zgodbo umestila v čas svoje mladosti, tj. v obdobje, od sodobnosti oddaljeno relativno glede na posameznika. Po pregledu odgovorov se je pokazalo, da je splošni vzorec teh informacij premosorazmerno povečevanje časovne oddaljenosti aktualnosti zgodbe od časa konkretnega pripovedovanja glede na informatorjevo starost. Sogovorniki so čas pripovedovanja zgodbe postavljali deset, dvajset ali trideset let nazaj v preteklost ali pa so povedali, da so se s to zgodbo srečali kot otroci oziroma kot mladi. Kasneje naj te zgodbe ne bi bilo več slišati. Veliko jih je tako pripomnilo, da sem jih šele s svojo raziskavo ponovno spomnil na prikazen. Nekateri so bili celo *prepričani*, da zgodba po obdobju, v katerem so jo pripovedovali sami, ni obstajala več.

Vendar so bili sogovorniki tudi bolj konkretni in so kot obdobje aktualnosti prikazni navedli čas, ko so obiskovali srednjo šolo ali (redkeje) se vozili na študij. V nizu več intervjujev je ta informacija dobila skoraj formulaično vlogo uvoda v samo zgodbo:

S: /.../ v glavnem, spomnem se, da je blo to tam enkrat, ko smo mi bli v gimnaziji. Da je takrat bla ena taka evforija okol tega, oziroma se je o tem zelo veliko govorilo. Se pravi, da bi to moralo bit tam v sredi – do srede sedemdesetih. Takrat se je pač govorilo, da v Hudi luknji straši. (19)

Relativna pogostost te trditve ob pripovedovanju kaže, da gre za relevanten podatek pri interpretaciji povedk. Glede na te informacije se namreč zdi, da je primarna skupina pripovedovalcev oziroma nosilcev zgodbe o prikazni v Hudi luknji opredeljena (zamejena) generacijsko in jo predstavljajo srednješolci in študentje oziroma najstniki, adolescenti. To potrjujejo tudi intervjuji – med ljudmi, s katerimi sem opravil intervjuje za raziskavo, so srednješolci edina skupina informatorjev, ki je aktualnost zgodbe umestila v sočasnost njenega pripovedovanja in njene splošne popularnosti, torej v sodobnost. Pri tej skupini sogovornikov sem naletel tudi na v detajlih najbolj pestro pripovedovanje in na največjo mero čustvene vpletenosti v dogajanje v zgodbi – npr. zaradi pristnega (in pristno izražene) strahu dve sogovornici o tej zgodbi sploh nista bili pripravljene govoriti (26, 56). Skupina aktivnih nosilcev povedk o prikazni je generacijsko omejena tudi navzdol. Očitno je namreč, da preadolescenca te zgodbe ne pozna – med sogovorniki je bilo tudi nekaj otrok, starih med osem in trinajst let iz Velenja, Mislinje in Slovenj Gradca, ki zgodb o tem, da naj bi v Hudi luknji strašilo, niso še nikoli slišali. Najmlajša sogovornica, ki je povedko o prikazni poznala, je bila trinajstletna učenka 8. razreda Prve osnovne šole v Slovenj Gradcu (14).

V obdobju adolescence je folklor, katere osrednje teme so nadnaravno, grozljivo, bizarno in skrivnostno, ključnega pomena. Čas prehoda od otroštva k odraslosti zaznamujejo radikalne spremembe v posameznikovem življenju; med drugim spolno dozorevanje, zapuščanje doma, prilagajanje na nova okolja ipd. Te spremembe nujno prinašajo (kolektivno) tesnobo in strahove, ki se med drugim sproščajo tudi v folklori. Mladi z aktivnim pripovedovanjem preizkušajo meje svojega sveta in se oblikujejo v odrasle osebe, dialoška reakcija na pripovedovanje, ki je integralni del folklornega dogodka, pa predstavlja test posameznikove zrelosti v komunikaciji z vrstniki (Dégh 2001: 252). V repertoarju folklorne mladostnikov prednjačijo teme, kot so umori, duhovi, satanizem, magijske prakse ipd. (Ellis 2004), ki sprožajo fascinacijo ter hkrati privlačijo in odbijajo.

Soočenje z vsebino te folklore, ki postavlja resničnost pod vprašaj, prinaša (močno) zavedanje samega sebe ter pomaga pri razumevanju smrti in minljivosti, zgodbe pa vsebujejo tudi nekatere moralne lekcije. Življenje fantazijske folklore pri mladih zaznamujejo tudi nekatere ritualne prakse, kot je na primer klicanje duhov (Primer: Tucker 2005), kontekst pripovedovanja takšnih zgodb pa vključuje večerne ure v dijaških in študentskih domovih, poletne tabore, zabave in druge družabne dogodke:

S: /.../ Zdej se pa ponavadi ta zgodba govori, ko se odhaja iz kake žurke, in je potrebno it čez Hudo luknjo domov, tk da si ponavadi premišliš in se odločiš da boš počakal, da se zdani (smeh) (62)

Nekateri psihoanalitični folkloristi povezujejo fascinacijo s skrivnostnim in grozljivim tudi s funkcijo regulacije in oblikovanja spolne identitete (Dundes 2002)¹¹. V folkloro so namreč: »/.../ vpete družbene informacije, ki jih obdobje adolescence, katere glavno vprašanje je tranzicija od individualne k reproduktivni spolnosti, potrebuje.« (Dégh 2001: 248). Vloga folklore je tako tudi priprava najstnikov na soočenje s spolnostjo. Idejo lahko do neke mere apliciram tudi na zbrano gradivo iz Hude luknje – informacija o tem, da naj bi se ženska prikazovala samo moškimi (44, 53), vsebuje očitne spolne konotacije. Ta detajl ustreza tudi ključni demografski skupini, saj sta mi ga posredovali dve dijakinji nižjih letnikov gimnazije v Slovenj Gradcu.

V iskanju izkušnje nadnaravnega odigrajo lokalizirane povedke ključno vlogo. Povezava zgodbe z vidnim elementom v prostoru namreč sproža idejo neposrednega raziskovanja opisanih dogodkov, ta pa se manifestira v obliki ritualnih praks, ko se mladi odpravijo na kraj dogajanja z izključnim namenom izkušnje dogodka, opisanega v zgodbi – praksa, ki je v folkloristični literaturi označena s terminom »legend tripping« (Ellis 2004). Pot(ovanje) pri udeležencih zaznamujeta tako vznemirljivo pričakovanje kot strah, da se bo zgodilo nekaj izjemnega. Takšne ritualne prakse najdemo na terenu tudi v povezavi s prikaznijo v Hudi luknji (36, 44):

S1: To je Huda luknja!

S2 (S1-ju): Dej povej ti ko si ...

S1: Pa sej to je vse, zaštopa te, pobereš jo, pol pa ko se nazaj obrneš, zgine. To smo, mi smo iskat jo šli! Pa je ni blo.

S4: Zgleda, da jo je kdo odpelal!

/.../

R: V katero smer jo pobereš? Gor grede ali dol grede? V Velenje al Mislinjo?

S1: To pa nikdar nobeden ni povedal, se mi zdi. Pač mi smo se peljali tja pa nazaj, pa je ni – (36)

S tem, ko najstniki (tudi mladi odrasli) aktivno vstopajo v dogodke, opisane v zgodbi, so udeleženi v aktivnem, eksperimentalnem učenju, kako tvegati in premagovati strah, s tem dokazujejo svojo trdoživost in pripravljenost na izzive odraslega življenja.

¹¹ Alan Dundes v enem od svojih psihoanalitičnih esejev razmišlja o povedki tipa *vanishing hitch-hiker* kot o metafori za prvo deklško spolno izkušnjo, saj se dekle, ki štopa in vstopi v avtomobil (falični simbol in potencialna mobilna spalnica [sic]) – dejanje, interpretirano kot simbol za izgubo nedolžnosti – nikoli več ne more vrniti domov in je obsojena na večno blodenje in nadaljnje prikazovanje (Dundes 2002: 89).

Hkrati vstopajo v proces učenja o svoji okolici ter iskanja uporabnih informacij, povezanih z elementi v prostoru, kamor so umeščene povedke. Pri teh praksah gre včasih tudi za t. i. rituale upora (Ellis 2003: 188), pri katerih pripovedna folklorja in z njo povezano vedenje postaneta »izgovor«, da mladi uidejo nadzoru odraslih in raziskujejo zanje družbeno nesprejemljivo vedenje (uporaba alkohola in drog, spolnost ipd.).

Poleg naštetega lahko zgodbam o prikazni v Hudi luknji pripišemo tudi močno vzgojno funkcijo, neposredno povezano z nevarnostjo prostora, kjer je povedka lokalizirana. Ob poznavanju kontekstualnih podatkov¹² o nevarnosti cestnega odseka skozi sotesko dobi zgodba vlogo splošnega opozorila na povečano koncentracijo pri vožnji skozi sotesko. Pogoste prometne nesreče (tudi s smrtnim izidom) so realnost Hude luknje – poročila o njih se v različnih časovnih intervalih pojavljajo v tiskanih in drugih medijih (Primer: Radio Alfa 2011, Naš čas 2007: 18). V tem kontekstu lahko bolje razumemo tudi ločeno tekstualno informacijo, da se ženska prikazuje izključno voznikom tovornjakov (63, 44) ali avtobusov (40, 59), saj so ti poklicna skupina, ki jih že samo delovno mesto sili v redno soočanje z nevarno cesto¹³. Prikazen kot povzročiteljica prometnih nesreč na eni strani narekuje povečano previdnost, na drugi strani pa je kot primer žrtve prometne nesreče (kadar je tako predstavljena v zgodbi) tudi negativni zgled posledic nepremišljene vožnje. V kontekstu vzgojne funkcije lahko opazujemo tudi primere transgeneracijskega prenosa povedke, ko odrasli (po lastnem poznavanju folklorja o prikazni, utemeljenem v kolektivnem spominu) posredujejo zgodbo svojim otrokom, ko se ti npr. odpravljajo v srednjo šolo v sosednjo občino (62).

Družbeno-zgodovinski kontekst

Ugotovitev, da zgodbe o prikazni večinoma najdemo v repertoarju folklorja mladih, še ni dovolj za odgovor na vprašanje, zakaj se je povedka o prikazni lokalizirala prav v Hudi luknji. Analiza na terenu zbranega gradiva je namreč razkrila, da zgodba ni razširjena povsod, kjer bi to zaradi relativne regionalne bližine (npr. Šaleška dolina) lahko pričakovali. Nekateri prebivalci kraja Paka so se tako z zgodbo ob svojih vprašanjih srečali prvič, čeprav živijo v neposredni bližini soteske (5, 41, 52). Na drugi strani pa sem variante povedke o prikazni dobil v tako oddaljenih krajih, kot sta Muta in Mozirje (24, 35, 52). Po podrobnejšem pregledu podatkov o sogovornikih se zdi, da so nosilci povedke predvsem tisti, katerih pomemben del življenjske zgodbe (je) predstavlja(la) redna pot skozi Hudo luknjo ali pa so del skupine ljudi, ki jo je v nekem časovnem obdobju zaznamovala ista pot.

Pri tem razmišljanju nam lahko pomaga na prvi pogled nesmiselno vprašanje, kdaj se je zgodba razvila in začela krožiti. Med sogovorniki sem ob predstavitvi raziskovalnega zanimanja pogosto naletel na predlog, da moram o tem vprašati najstarejše prebivalce krajev okoli Hude luknje, kar se sklada s splošnim prepričanjem, da je pripovedna folklorja stvar preteklih obdobij in da izumira. Vendar, presenetljivo, sogovorniki, rojeni pred, med in neposredno po drugi svetovni vojni, zgodbe bodisi niso poznali bodisi so mi zagotovili, da je mlajša (6, 12, 63). Povedka je tako kljub morebitnim povezavam s

¹² Poročila o prometnih nesrečah, glej zgoraj.

¹³ Morebitni povečani prisotnosti povedke o prikazni iz Hude luknje v folklorji in komunikaciji med člani poklicnih skupin avtoprevoznikov in voznikov javnega prevoza v Mislinjski ali Šaleški dolini se v raziskavi sicer nisem posvetil, vendar ne bi bilo nikakršno presenečenje, če bi se hipoteza izkazala za pravilno.

starejšimi folklornimi ali celo mitološkimi lokaliziranimi prviniami po svojem nastanku relativno sodobna.

V iskanju »rojstva« povedke se moram ponovno ozreti na njene glavne nosilce – mlade – in z njimi povezane zgodovinske dogodke, ki bi lahko pomenili dovolj močan sprožilni moment za nastanek zgodbe. Velike spremembe v regiji je prinesla ustanovitev prvih srednjih šol v Velenju (šolsko leto 1958/59) in Slovenj Gradcu (1960/61), ki sta se odprli med drugim velikim valom ustanavljanja srednjih šol po drugi svetovni vojni v Sloveniji (Stergar 1988: 36). Šolska centra, ki sta ponujala različne poklicne programe, si vse do ustanovitve gimnazije v Slovenj Gradcu leta 1996 po vsebini programov nista bila konkurenčna. Vse pestrejša izbira programov izobraževanja je konec šestdesetih let dvajsetega stoletja prinesla prve množične (delno tudi organizirane) premike ključne starostne skupine med 14. in 19. letom starosti na relaciji Velenje – Slovenj Gradec. Tako se je v nekaj letih določeno število prebivalstva dnevno (kasneje tudi tedensko) odpravilo na pot skozi Hudo luknjo. Takšen skupni faktor je ključni element za razvoj kakršnekoli (pripovedne) folklorne, menim pa, da lahko na podlagi podatkov, zbranih na terenu, postavim hipotezo, da so prav te migracije sprožile povedko o prikazni iz Hude luknje.

Pri ilustraciji migracij dijakov nam lahko pomagajo statistični podatki o stalnem bivališču vpisanih na srednješolske programe v obeh krajih. V prvem letu delovanja srednje šole v Slovenj Gradcu so se k pouku v srednjo šolo iz Velenja vozili 4 dijaki, pet let kasneje pa že 17. Število velenjskih dijakov v Slovenj Gradcu se je od leta 1970 z nekaj odstopanji vztrajno povečevalo in leta 1983 doseglo že skoraj 200 dijakov (Zbornik 1985: 151, Preglednica 4). Podatki za dijake s Koroške, ki so obiskovali šolski center v Velenju, v takšni obliki niso zbrani. Enega redkih oprijemljivih podatkov najdemo v Zborniku Srednje šole Slovenj Gradec, kjer je zapisano, da v šolskem letu 1990/91 »okrog 15% vpisanih prihaja iz velenjske občine, približno toliko pa se jih iz naše občine vozi v velenjske šole.« (Zbornik 1991, 11). Ta podatek je žal samo orientacijska točka in zaenkrat lahko le ugibam, če se je tako razmerje ohranjalo skozi daljše časovno obdobje. Gotovo je le, da ga je porušila ustanovitev gimnazije v Slovenj Gradcu leta 1996.

Presenetljivo je, da v obdobju verjetnega nastanka oziroma razvoja povedke zasledimo tudi dva pomembna zgodovinska dogodka, ki sta radikalno preoblikovala identiteto Hude luknje, tj. ukinitvev potniškega železniškega prometa med Velenjem in Dravogradom, 1. julija 1968, in ukinitvev tovarnega železniškega prometa na isti relaciji, 30. aprila 1969 (Bezljaj 2010: 139). Popolna preusmeritev tranzitnega prometa z železnice na cesto konec šestdesetih let je prinesla novo zelo pomembno kontekstualno sestavino za razvoj povedke o prikazni. Glede na to, da je najstarejša zgodba o prikazni s terena, ki sem jo še lahko datiral, umeščena v konec šestdesetih let (19) in sodeč po dejstvu, da niti med sogovorniki niti v pisnih virih nisem dobil variante povedke o prikazni, ki bi se pojavljala na vlaku, lahko celo domnevam, da se je povedka dokončno oblikovala šele (vendar kmalu) po ukinitvi železniškega prometa skozi Hudo luknjo. Ukinitvev proge je bil travmatičen dogodek za prebivalce obeh strani soteske (6, 63) in je izzval burne reakcije civilne družbe (Grabner idr. 1999: 29). Verjetno je, da so kot hipne in široko negativno sprejete spremembe tudi ti dogodki oblikovali svoj del repertoarja pripovedne folklorne Hude luknje, ki pa je danes zaradi kronološke oddaljenosti in posledičnega popolnega sprejetja spremembe že izginil ali se vsaj radikalno preoblikoval.

Drug segment družbe, ki jo lahko obravnavamo kot nosilce povedk o prikazni, je študentska populacija, ki se je oblikovala kasneje kot srednješolska. S povečevanjem

števila študentov se je nujno povečalo tudi število dnevnih ali tedenskih migracij skozi Hudo luknjo, s tem pa se je nujno redefinirala tudi kritična masa študentske populacije, ki je povedko o prikazni bodisi prenesla iz svoje srednješolske izkušnje v nove razmere oziroma jo usvojila na novo. Med zbranim gradivom so tudi zgodbe sogovornikov, nekdanjih dijakov Srednje šole Ravne na Koroškem, ki povedke niso poznali, dokler se niso odpravili na študij v Ljubljano (20, 24, 41). Tudi trende formiranja in migracij študentske populacije lahko razberemo iz statističnih podatkov. V poznih šestdesetih letih, ko se je povedka o prikazni najverjetneje oblikovala, je bilo študentov iz cele koroške regije le za vzorec. V povprečju je v akademskem letu 1966/67 v občinah Slovenj Gradec, Ravne na Koroškem in Dravograd na 1000 prebivalcev študiral le 6 ljudi (Jurca 1967), danes, dobrih štirideset let kasneje, se je to število povečalo za desetkrat (Statistični urad Republike Slovenije 2010).¹⁴ Verjetno je širjenje povedke naraščalo vzporedno z rastjo števila študentov v koroški regiji, vendar je zaradi diahronega prekrivanja posameznikov v obeh populacijah to težko ali celo nemogoče preveriti. Študentom iz Velenja na drugi strani za pot v kraj študija v veliki večini Hude luknje ni treba prevoziti, kar pomeni drugačno dinamiko »življenja« povedke, katere posledica sta njeno načelno zavračanje in, v skrajnem primeru, njena odsotnost (46, 47, 64).

Prebivalci Koroške gravitirajo na Šaleško dolino tudi v drugih pogledih, ne le v izobraževalnem (srednješolskem) in tranzitnem zaradi izobraževanja (visokošolskem). Geografske statistike beležijo veliko prisotnost dnevnih migracij delovne sile (Pavšek 2001), ki v manjši meri potekajo tudi v obratni smeri. Tako kot vožnja v šolo ali službo pa tudi druge, »prostočasne« poti skozi Hudo luknjo pomenijo situacijo, v kateri se poveča možnost, da se bo zgodil prenos (pripovedovanje) povedke o prikazni. Kot ena ključnih skupin pri tovrstnih migracijah so se znova pokazali mladi, ki jim Velenje predstavlja kraj širše izbire pri nakupovanju oblačil, pri iskanju zabave, torej izbire, ki naj je doma ne bi imeli. Mlajša sogovornica iz Slovenj Gradca je recimo povedala, da si s prijateljicami pripovedujejo zgodbo o prikazni skoraj vsak teden, ko se vozijo v Velenje v restavracijo s hitro prehrano McDonald's (53).

Pri analizi zbranih podatkov o trendih in naravi migracij skozi Hudo luknjo lahko ne samo opazujemo, kako družbeno-zgodovinski kontekst oblikuje zgodbo o prikazni, pač pa tudi bolje razumemo zanimivo opažanje, da je povedka veliko bolj znana in razširjena na mislinjski kot pa na šaleški strani Hude luknje. To je vtis, ki so ga potrdili tudi sogovorniki (19, 40).

Zaključek

Čeprav v zgodbi o prikazni iz Hude luknje v večini vsebinskih segmentov najdemo vzporednice z mednarodnim, migracijskim tipom povedke, t. i. »vanishing hitchhiker« (izginjajoči štopar), je za njeno razumevanje veliko pomembnejše, da jo obravnavamo kot lokalizirano in kontekstualizirano povedko, z detajli umeščeno v prostor Hude luknje in v življenja ljudi, ki so na ta prostor vezani. Osnovni fabuli, ki predstavlja v črno ali

¹⁴ Pri navedbi teh podatkov je treba opozoriti, da se del študentov visokošolskih programov, ki prihajajo s Koroške, v kraj svojega študija ne vozi skozi Hudo luknjo, pač pa po dolini Drave v Maribor in druge kraje vzhodne Slovenije, kjer izvajajo visokošolske programe. Vendar je število slednjih po ocenah zaposlenih na šolskih centrih Slovenj Gradec in Ravne na Koroškem manjše v primerjavi s tistimi, ki se čez Hudo luknjo vozijo v Ljubljano, na Obalo pa tudi v Maribor.

belo oblečeno žensko ter njeno prikazovanje in izginjanje iz premikajočih se vozil, so pripisane lokalne poteze: vidne realne lokacije, etnografski podatki (štopanje, prometne nesreče) ipd. Z realnimi dogodki in resničnimi osebami so podprte tudi racionalizacije zgodbe in ugibanja o tem, kdo naj bi bila prikazen in kakšni so njeni razlogi za pojavljanje. Potrebno je poudariti, da se je povedka lokalizirala v prostor, ki ga je že pred njenim razvojem napolnjeval pester repertoar folklore, od mitoloških pripovedi do sodobnih motivov in oblik, zato je mogoče, da se je oblikovala tudi pod vplivom starejše pripovedne tradicije, vendar za to ni neposrednega dokaza.

Povedka o prikazni v Hudi luknji je, kljub prepričanju mnogih, predvsem starejših sogovornikov, še danes privlačna in v obtoku. Analiza je pokazala, da je del repertoarja folklore mladih, ki so v pripovedovanju izkazali tudi največjo pestrost motivov in postavili najbolj nenavadne detajle. Pripovedovanje po navadi zaznamuje vožnjo skozi Hudo luknjo v kraj srednješolskega ali visokošolskega izobraževanja, mladi pa se na pot skozi sotesko občasno odpravijo samo z namenom, da bi videli prikazen. Pripovedovanje skrivnostnih in grozljivih zgodb in s pripovedovanjem podprte (ritualne) prakse so pomemben del razvoja mladega človeka, saj pomagajo pri njegovi socializaciji in splošni iniciaciji v novo fazo življenja na poti k odraslosti. Povedka izpolnjuje tudi vzgojno funkcijo, saj z izpostavljanjem negativnih primerov opozarja k previdnosti pri vožnji skozi sotesko, katere realnost so pogoste prometne nesreče.

Kot eden ključnih kontekstualnih (socioloških) podatkov pri vprašanju o nastanku povedke so se pokazale dnevne ali tedenske migracije skozi Hudo luknjo. Prav s povečanim številom dnevnih migrantov v šestdesetih letih dvajsetega stoletja, katerega razlog je ustanovitev šolskih centrov v Velenju in Slovenj Gradcu, se je namreč ustvarila kritična masa ljudi z enako izkušnjo, kar je predpogoj za oblikovanje folklore. Pred tem obdobjem podobnih povedk o prikazni na področju Hude luknje ni zaznati. Na razvoj povedke je imela verjetno pomemben vpliv tudi sočasna ukinitve železniške povezave Velenje–Dravograd (1968).

Analiza zbranega gradiva o prikazni je pokazala, da je povedko v vseh obdobjih oblikovala aktualna družbeno-zgodovinska situacija in da so vse njene variante podprte s splošno situacijo, v kateri živijo in se širijo. Zato je pri raziskovanju in beleženju folklorne na terenu pomembna vsaka malenkost, naj gre za vsebinski detajl, življenjsko zgodbo sogovornikov ali informacije o kontekstu, ki vključujejo zgodovinske, demografske in antropološke podatke. Šele ti podatki nam lahko osvetlijo pravi pomen povedke in njenih variant za prebivalce krajev Šaleške in Mislinjske doline, ki so primarni (vendar še zdaleč ne edini) nosilci zgodb o prikazni. V prihodnosti bo zato zanimivo primerjati do danes zbrano gradivo s tistim, ki se bo oblikovalo (če in ko bo do tega prišlo) po izgradnji hitre ceste, t. i. tretje razvojne osi na Koroško, kar bo (tako kot pred štiridesetimi leti ukinitve železnice) ponovno redefiniralo identiteto Hude luknje in s tem radikalno spremenilo tudi njeno folkloro.

Literatura in viri

Bennett, Gillian

1985 »What's 'Modern' about the Modern Legend«. *Fabula* 26: 219–229.

1998 »The Vanishing Hitchhiker at Fifty-Five«. *Western Folklore* 57(1): 1–17.

- Bezljaj, Leopoldina
2010 »Lesna industrija in prometne poti skozi čas«. V: *Občina Mislinja: Zbornik*. Mislinja: Občina Mislinja.
- Bird, Elizabeth S.
2002 »It Makes Sense to Us: Cultural Identity in Local Legends of Place.« *Journal of Contemporary Ethnography* 31: 519–47.
- Borja.org
2002 Misteriozna žena u crnom (<http://www.borja.org/spy-caffe/misteriozna-zena-u-crnem>)
- Brunvand, Jan Harold
1981 *Vanishing hitchhiker*. New York, London: W.W.Norton & Company.
2001 *Encyclopedia of Urban Legends*. New York, London: W.W. Norton & Company.
- Dégh, Linda
1994 *American Folklore and the Mass Media*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.
2001 *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.
- Dobnik, Bojana
2008 »V Hudo luknjo odkrivat pračloveka in jamskega medveda«. *Naša občina: Glasilo občine Mislinja* 38: 23–26.
- Dundes, Alan
2002 *Bloody Mary in the Mirror: Essays in Psychoanalytic Folkloristics*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Ellis, Bill
2003 *Aliens, Ghosts and Cults: Legends We Live*. Jackson: University Press of Mississippi.
2004 *Lucifer Ascending: The Account in Folklore and Popular Culture*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Grabner, Valerija, Karol Rustja in Jurij Simoniti
1999 *Mislinjska železniška proga*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej.
- Hudales, Jože in Ivo Stropnik
1991 (ur.) *Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski*. Velenje: Kulturni Center Ivana Napotnika.
- Jančar, Drago
1992 »Prikazovanje«. V: *Pogled angela: Trinajst zgodb*. Ljubljana: Mihelič.
- Jurca, Maša
1967 »Osnovne, srednje in visoke šole 1956–1965«. *Prikazi in študije* XIII (12): 28.
- Kelemina, Jakob
1997 *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva: Z mitološkim uvodom*. Bilje: Založništvo Humar.
- Kropej, Monika
2004 »Sodobne zgodbe študentov Univerze v Ljubljani«. *Traditiones* 33 (1): 175–200.
2008 *Od Ajda do Zlatoroga: Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba.
- Kvartič, Ambrož
2009 *Danes burek nič več: Sodobne povedke v Velenju*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- 2010 »Migracijski motivi sodobnih povedk o tujcih v velenjskem prostoru«. V: Mencej, Mirjam in Dan Podjed (ur.), *Ustvarjanje prostorov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta: 92–111.
- Lenart, Katja
2007 Bela Gospa (<http://katjalenart.blog.si/ol.net/2007/10/31/bela-gospa/>)
- Lyngdoh, Margaret
2010 »The vanishing hitchhiker among the taxi drivers in Shillong«. Neobjavljeno besedilo. Department of Estonian and Comparative Folklore, University of Tartu.
- Med.Over.Net
2008 Duh Štoparke (<http://med.over.net/forum5/read.php?27,4922012>)
- Mencej, Mirjam
2005 »Funkcije povedk o nočnih srečanjih s čarovnicami in njihova vloga v konstrukciji prostora in časa.« *Studia Mythologica Slavica* 8: 167–183.
- 2006 *Coprnice so me nosile: Raziskava vaškega čarovništva v Vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Mencej, Mirjam
2010 (ur.) *Pripovedi s Kozjanskega in Obsotelja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Moškisvet.net
2010 Strašljive zgodbe odročnih krajev in poti (<http://moskisvet.com/clanek/rubrika/fokus/ceste-duhov.html>)
- Nahtigal, Katarina in Špela Vidmar
2008 *Bela žena, črna baba*. Neobjavljeno video gradivo. Dolžina: 28'26". Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.
- Naš čas
2007 »Nepriklagovana hitrost«. *Naš čas* 54 (34), 30.8.2007: 18.
- Obšteter, Jana, Marko Potočnik in Špela Sovič
2008 *Slovstvena folklorja v Šaleški dolini*. Neobjavljena raziskovalna naloga. Velenje: Gimnazija Velenje.
- Pavšek, Zoran
2001 »Dnevne migracije delovne sile v mestno občino Velenje«. V: Šalej Matjaž (ur.), *Velenje: Zbornik Raziskovalnega tabora v letih 1999 in 2000*. Velenje: Erico: 222–230.
- Podstenšek, Valentin
1935 *Puščavnikovi verzi: Zložil Emerit Valentin*. B.n.k.: Koziker Konrad.
- Poles, Rok
1999 »Sakralna dediščina velenjskega dela Šaleške doline v luči kontinuiteti identitete«. V: Ravnikar, Tone (ur.), *Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje: Mestna občina Velenje: 121–163.
- Radio Alfa
2011 Nesreča v Hudi luknji (<http://www.radio-alfa.si/novice/prikaz-novic/cbmoduleid/434/articleid/292/nesrea-v-hudi-luknji.aspx>)
- Radojca
1895 »Huda Luknja in nadvojvoda Ivanova votlina«. *Domovina* 5 (20), 15. Julij: 1–2.
- Statistični urad Republike Slovenije
2010 Tematska kartografija - Izobraževanje <http://www.stat.si/TematskaKartografija/Maplist.aspx?field=9>

Stanonik, Marija

1999 *Slovenska slovstvena folklor*. Ljubljana: Klasje.

Stergar, Eva

1988 »Je vpis v visoko šolstvo res že na meji demografskih zmožnosti?«. V: Strgar, Eva (ur.), *Proučevanje študijske poti študentov v SRS: Generacija 1976*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani: 36–49.

Tucker, Elizabeth

2005 »Ghosts in Mirrors: Reflections of the self«. *Journal of American Folklore* 118 (468): 186–203.

Verdinek, Bojana

2002 *Lesene cokle: Folklorne pripovedi iz Mežiške, Mislinjske in Šaleške doline*. Glasovi 26. Ljubljana: Kmečki glas.

Zbornik

1985 *VI. Zbornik Srednje šole Edvarda Kardelja Slovenj Gradec*.

1991 *VII. Zbornik Srednje šole Slovenj Gradec 1960-1990*. Slovenj Gradec.

Huda luknja gorge is a haunted place! – Contemporary legends about a vanishing lady and their context

Ambrož Kvartič

Contemporary legends about a lady, appearing in and vanishing from the cars driving through the Huda luknja gorge between the towns of Velenje and Mislinja, show all the key features of the internationally recognized legend type dubbed »the vanishing hitchhiker«, and are thus essentially migratory (similar motifs can be found on other locations in Slovenia as well). But much more interesting conclusions can be made if these stories are perceived and studied as localized and contextualized, closely bound with the cultural time and space of their narration. In the act of telling the legends, local elements of Huda luknja – geographical features (i.e. caves), ethnographic data (i.e. hitch-hiking), statistical data (i.e. traffic accidents), etc. – are attributed to the central fabula as well as to the rationalizations that follow the narration. And despite being localized to the single micro-location of Huda luknja gorge, these legends show an incredible variation in the details – the look of the mirage, the place and the time of the events described, the kind of vehicle wherein the lady appears, the way she communicates, and so on. The only common feature to all the collected stories is the fact that the mirage is of female gender.

The analysis of the field-collected data has shown that the vanishing lady legends are primarily part of the folklore repertoire of young people, adolescents – high school pupils and students. This age-determined social group has told the most varied and imaginative versions of the legend. Among the youth, telling about a vanishing lady is often an essential part of driving through Huda luknja, and the ritual practices of legend-tripping, trying to find the lady or to prove her existence, are often being performed. When living through adolescence, the narration of scary and mysterious stories plays an important role in the lives of individuals, helping them to redefine their role in society, while also fulfilling the didactic role by showing the possible consequences of socially inappropriate behavior (for example reckless driving).

As my research progressed, daily and weekly migrations of this key demographic group through Huda luknja gorge proved to be the key contextual elements for the emergence of the legend. In the nineteen-sixties these processes started, following the establishment of high school centers in the towns of Velenje and Slovenj Gradec. Once the »critical mass« of people sharing an important aspect of their way of life (traveling through the gorge) had been established, the context was set right for the legend to be localized. Another key historical event shaping the same context was the termination of the railway connection between Velenje and Dravograd, which ran through the gorge, in 1968/69.